

EDMUND WENGEREK

ROZPRAWA W SOCJALISTYCZNYCH PROCEDURACH CYWILNYCH

(Studium prawnoporównawcze)

W socjalistycznym procesie cywilnym bardzo ważną rolę odgrywa rozprawa¹. Jest ona bowiem jednocześnie wyrazem zasady ustności, zasady równości (wysłuchania stron)² oraz przyczynia się walnie do koncentracji materiału procesowego³ i spełnia doniosłą rolę w ujawnianiu prawdy, co jest jednym z najważniejszych celów procesu cywilnego. Rozprawa ma ponadto poważne wartości wychowawcze, a sprawne i prawidłowe jej przeprowadzenie oddziałuje skutecznie na podniesienie kultury prawnej osób w niej uczestniczących, przyczynia się bowiem do popularyzacji prawa oraz upowszechniania treści współżycia społecznego.

Nie zawsze te walory rozprawy są dostatecznie docenione przez praktyków, a niekiedy też teoretyków, mimo że znaczenie rozprawy sądowej nie ogranicza się tylko do postępowania sądowego. Cywilna rozprawa jest bowiem bodaj najlepiej wypracowanym wzorem dla wszelkich tego typu posiedzeń w jakimkolwiek postępowaniu, a więc arbitrażowym, administracyjnym itd. Dyspozycje dotyczące jej przygotowania, przebiegu i dokumentowania są niezwykle przydatne dla każdego posiedzenia prowadzonego w jakimkolwiek zespole. Mają one przeto duże wartości o charakterze organizatorskim mogące wywrzeć dodatni wpływ na „załatwianie ludzkich spraw”⁴. Z tych względów istnieje pełne uzasadnienie do przedstawienia prawnoporównawczej analizy przepisów prawa postępowania cywilnego dotyczących rozprawy w europejskich państwach socjalistycznych⁵ (z wyjątkiem Albanii).

¹ E. Wengerek, *Problem ustności i pisemności w postępowaniu cywilnym*, NP 1970, nr 10, s. 140.

² W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1972, s. 91l.

³ Z. Resich, *Poznanie prawdy w procesie cywilnym*, Warszawa 1958, s. 116.

⁴ Por. *Doskonalenie systemu prawnego i przestrzeganie socjalistycznej praworządności*, NP 1972, nr 1, s. 9.

⁵ Na podstawie przedstawionej niżej analizy opracowałem część rozdziału, który ma się ukazać w Międzynarodowej Encyklopedii Prawa Porównawczego — International Encyclopaedia of Comparative Law.

Przeprowadzenie bowiem rozprawy stanowi we wszystkich procedurach socjalistycznych bezwzględny warunek ważności wyroku i tym samym stanowi centralne stadium procesu (art. 34 zasad ZSRR, art. 316 pol. k.p.c., § 115 czech. k.p.c., art. 4 jug. k.p.c., § 105 bułg. k.p.c., § 145 węg. k.p.c., art. 125 rum. k.p.c.)⁶.

Analizę rozprawy przeprowadzimy według następującej dyspozycji:

- 1) przygotowanie rozprawy, 2) policja sesyjna, 3) jawność rozprawy, 4) odroczenie rozprawy, 5) przebieg rozprawy, 6) protokół.

I. PRZYGOTOWANIE ROZPRAWY

Jako najbardziej charakterystyczne rozwiązanie tego stadium procesu należy uznać postanowienia procedur radzieckich. Ze względu na doniosłą rolę, jaką spełnia przygotowanie rozprawy w zabezpieczeniu wczesnego i prawidłowego rozstrzygnięcia, art. 33 zasad ZSRR oraz art. 141 ros. k.p.c. i art. 143 ukr. k.p.c., przywiązują duże znaczenie do tego stadium procesu⁷.

Ażeby należycie przygotować rozprawę, sędzia podejmuje następujące czynności:

1) przesłuchuje powoda na istotę treści żądania pozwu, wskazuje jemu możliwość podniesienia zarzutów przez pozwanego, wzywa go do przytoczenia dodatkowych środków dowodowych, jeżeli to jest konieczne i poucza go o procesowych uprawnieniach i obowiązkach;

2) w razie konieczności wzywa pozwanego i przesłuchuje go na treść sprawy, wyjaśnia, jakie zarzuty mogą być podniesione i jakie środki dowodowe należy przytoczyć;

3) rozstrzyga o wezwaniu albo o wstąpieniu do sprawy współuczestników lub osób trzecich, które przesłuchuje podobnie jak powoda i pozwanego i wyjaśnia im sprawę wstąpienia do procesu;

⁶ N. A. Czeczina i D. M. Czeczot, *Grazdanskij process*, 1968; Z. Ceska, *La nouvelle réglementation de la procédure tchechoslovaque*, Bulletin de droit tchechoslovaque 1965, nr 2i3, s. 181; B. Poznic, *Procedure écrite et procedure orale*, Beograd, s. 84 i n.; Z. Stalew, *Bułgarsko-graždansko procesualno pravo*, 1970, s. 258 - 253; L. Nevai, *Gerichtssystem und Zivilprozess des heutigen Ungarns*, Zeitschrift für Zivilprozess 1971, s. 379 i n. oraz cytowane Nevai Laszlo, Szibereky Jenő, *Polgari elja rasjog*, Budapest 1968; E. Wengerek, *Procédure écrite et procedure orale*, Rapports polonais présentés au Huitième Congrès International de Droit Comparé, Warszawa 1970; tegoż autora, *Problem...*, op. cit., s. 1397.

⁷ M. A. Gurwicz, *Souñetskij graždanskij process*, 1968, s. 193 i uchwała Najwyższego Sądu ZSRR z 11 X 1965, Biuletyn Wierkowego Suda ZSRR, 1965, No 6; M. B. Materowa, *Podgotowka graždanskich diel ob otsowstwie, k sudiebnomu razbiratelstwu*, (Saratow) 1970, s. 196-205; P. J. Trubikow, *Sudiebnoje razbiratelstwo graždanskich diel*, 1962; *Grazdanskij process* pod red. K. S. Judelsona, Moskwa 1972, s. 205 - 223.

4) wyjaśnia stronom prawo do zwrócenia się do sądu polubownego i sądu koleżeńskiego;

5) rozstrzyga o udziale prokuratora oraz o wezwaniu odpowiednich organów administracji oraz

6) o dopuszczeniu przedstawicieli organizacji społecznych i kolektywu pracujących do udziału w rozprawie;

7) zawiadamia o sprawie interesującą się sprawą państwową instytucję, kołchoz, organizację spółdzielczą i społeczną;

8) rozstrzyga o wezwaniu świadków albo o przesłuchaniu świadków, którzy z powodu choroby, wieku itp. nie mogą stawić się w sądzie;

9) wzywa państwowe, spółdzielcze i uspołecznione jednostki oraz obywateli do przedstawienia dokumentów i dowodów rzeczowych albo upoważnia do odbioru tych rzeczy uczestnika;

10) mając na względzie stanowisko stron rozstrzyga o przygotowaniu opinii biegłego;

11) w sprawach nie cierpiących zwłoki decyduje o wizji lokalnej;

12) kieruje wezwania do innych sądów.

Inny typ zorganizowania stadium przygotowania rozprawy przewiduje procedura jugosłowska.

Przygotowanie rozprawy polega tu na poddaniu tymczasowemu badaniu pozwu, doręczeniu pozwu pozwanemu celem złożenia odpowiedzi, przeprowadzeniu posiedzenia przygotowawczego i wyznaczenia rozprawy głównej (art. 266). W stadium przygotowawczym do tej rozprawy przewodniczący jest upoważniony do rozstrzygania o sprawach związanych z kierowaniem procesu, jak o udziale interwenienta ubocznego, zabezpieczeniu dowodów, zabezpieczeniu powództwa, łączeniu i rozdzielaniu spraw itd. (art. 267). W wypadku stwierdzenia braku niektórych przesłanek procesowych (droga sądowa, uchybienie prekluzyjnemu terminowi do wniesienia powództwa) wydaje postanowienia o odrzuceniu pozwu, a w wypadku niewłaściwości przekazuje sprawę sądowi właściwemu (art. 268). Posiedzenie przygotowawcze prowadzone przez przewodniczącego ma przede wszystkim na celu badanie przesłanek procesowych oraz ustalenie, jakich świadków i biegłych należy wezwać na rozprawę główną (art. 277). O dopuszczeniu ich rozstrzyga sąd na rozprawie głównej. Niestawienie pozwanego na posiedzeniu przygotowującym może spowodować wydanie wyroku zaocznego, również może być wydany wyrok, jeżeli pozwany uznał żądanie pozwu. Wyznaczając posiedzenie przygotowawcze przewodniczący zarządza doręczenie pozwu pozwanemu i może zarządzić złożenie odpowiedzi na pozew, gdy to jest celowe ze względu na naturę sporu i na większą ilość podniesionych roszczeń. Przewodniczący wzywa nadto strony do przedłożenia dokumentów i przedmiotów oględzin, a w wypadku gdy znajdują się one w posiadaniu organów państwowych lub organizacji spółdzielczych i społecznych wzywa te jednostki do ich przedłożenia. W posiedzeniu przygotowawczym powód przedstawia pozew,

a pozwany odpowiedź na pozew, po czym przewodniczący wyjaśnia okoliczności faktyczne oraz w braku sprzeciwu stron dokonuje wyboru biegłych, pouczając ich o obowiązkach w zakresie przygotowania opinii na rozprawę. Jeżeli strony się na to zgodzą, przewodniczący na posiedzeniu przygotowawczym może dokonać oględzin poza sądem, ewentualnie przy udziale biegłego.

Posiedzenie kończy się wyznaczeniem rozprawy. W sprawach, w których orzeka jeden sędzia posiedzenia przygotowawczego nie wyznacza się, również przewodniczący może go nie wyznaczać ze względu na naturę sporu.

Jeżeli chodzi o inne kraje, to § 114 czech, k.p.c. upoważnia przewodniczącego do wydania zarządzeń tak, aby można było rozstrzygnąć sprawę na jednej rozprawie. W tym celu powinien zapewnić przeprowadzenie potrzebnych dowodów na rozprawie, dołożyć starań do usunięcia braków we wnioskach i zbadać przesłanki procesowe oraz, w razie możliwości, podjąć próbę ugodowego załatwienia sprawy. § 124 węg. k.p.c. nakazuje przewodniczącemu badanie pozwu pod względem formalnym, a po pozytywnym ukończeniu badania wezwanie stron na rozprawę z jednoczesnym doręczeniem pozwu. W wezwaniu poleca się stronom dostarczenie dokumentów oraz poucza się pozwanego, że powinien złożyć wyjaśnienia, przytoczyć fakty oraz wskazać dowody najpóźniej na pierwszej rozprawie. Termin rozprawy powinien być wyznaczony po upływie 8 dni od doręczenia pozwu (w sprawach wekslowych 3 dni) (§ 125 i 126). W przygotowaniu do odroczonej rozprawy odgrywają pewną rolę pisma przygotowawcze (w sprawach skomplikowanych lub odroczonej oraz gdy stronę reprezentuje adwokat). Pisma te powinny być w takim terminie przedstawione sądowi, by strona przeciwna mogła odpowiedzieć na piśmie jeszcze przed rozprawą, która została odroczonej, a przewodniczący mógł wydać zarządzenie co do dowodów (§ 142). Dla przypomnienia należy stwierdzić, że w podobny sposób polski k.p.c. przewiduje badanie formalne pozwu przez przewodniczącego (art. 130) i przesłanek procesowych przez sąd (art. 199 k.p.c.) oraz upoważnia przewodniczącego do wydania zarządzeń mających na celu przygotowanie rozprawy (art. 208) zgodnie z postulatem, by rozstrzygnięcie nastąpiło na pierwszym posiedzeniu (art. 6). W tym celu przewodniczący może wezwać strony do osobistego stawienia się, zażądać od jednostek gospodarki uspołecznionej dowodów znajdujących się w ich posiadaniu, jeżeli strona ich nie może otrzymać, wezwać świadków, biegłych (zgodnie przez strony powołanych), zarządzić przedstawienie dokumentów przedmiotów oględzin itp., a w razie potrzeby zarządzić oględziny przed rozprawą (art. 20)⁸. Dużą analogię do procedury jugosłowiań-

⁸ Por. E. Wengerek, *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1958, s. 88; S. Hanausek, *Przygotowanie procesu cywilnego*, NP 1004, nr 2.

sklej wykazuje postępowanie w sprawach o roszczenie pracowników, w którym rozprawę poprzedza posiedzenie wyjaśniające, mające na celu przygotowanie rozprawy (art. 472 k.p.c.). Odrębnością naszego postępowania jest obowiązek jednostki gospodarki uspołecznionej wniesienia odpowiedzi na pozew przed pierwszą rozprawą. Innym pozwanym przewodniczący może polecić złożenie odpowiedzi w sprawach zawiłych lub rozrachunkowych (art. 207).

Rumuński k.p.c. przewiduje obligatoryjną odpowiedź na pozew przed sądami regionalnymi, natomiast nie jest ona obowiązkowa w postępowaniu przed sądami ludowymi (art. 118). W postępowaniu tym sędzia przed rozprawą obowiązany jest nakłonić strony do ugody (art. 131). Pierwsze posiedzenie przewidziane jest głównie dla uzupełnienia pozwu (art. 132, 134). W NRD obowiązujące § 272b i 499b ust. 3 ZPO stanowią podstawę do działalności przewodniczącego w zakresie przygotowania rozprawy.

Jak z powyższego wynika, poszczególne ustawy procesowe przywiązują ogromne znaczenie do stadium przygotowującego rozprawę, którego unormowanie i wykorzystanie stanowi o realności zasady koncentracji materiału procesowego postulującej szybkie rozstrzygnięcie sprawy. Jeżeli jednak niektóre ustawy dążą do takiej koncentracji, by proces skończył się możliwie na pierwszym posiedzeniu (ZSRR, PRL, CSSR), to inne wręcz przewidują pierwsze posiedzenie jako stadium przygotowujące rozprawę (Jugosławia) lub, nie zajmując zdecydowanego stanowiska, pozwalają na wykorzystanie do tych celów pierwszej rozprawy (Węgry, Rumunia, Bułgaria). W pierwszym systemie przewodniczący sądu (sędzia) obowiązany jest do podjęcia szeregu czynności mających zapewnić skupienie materiału procesowego, a nawet, jak w Związku Radzieckim, okazać bardzo daleko idącą pomoc stronom. Wprawdzie pol. k.p.c. przewiduje również szereg środków mających zapewnić koncentrację materiału procesowego, w praktyce jednak okazało się, że niektóre z nich, jak np. wezwanie świadków czy biegłych, są często nierealne wobec braku obowiązku odpowiedzi na pozew (z wyjątkiem jednostek gospodarki uspołecznionej). Przewodniczący sądu nie mając odpowiedzi na pozew nie wie przed rozprawą, czy wezwanie świadków i biegłych, narażające sąd i strony na koszty, okaże się konieczne. Często przeto rozprawa staje się posiedzeniem, na którym strony składają wyjaśnienie warunkujące wydanie postanowienia dowodowego, którego wykonanie następuje na dalszych rozprawach. Do przyczyn tego zjawiska należy zaliczyć również zniesienie przymusu adwokackiego. Wymuszenie poddania się dyscyplinie procesowej przez strony nie działające przez adwokata, przy zachowaniu w pełni ich praw obrończych jest sprawą bardzo trudną⁹. Stwierdzenie to nie oznacza, by rezy-

⁹ E. Wengerek, *Koncentracja...*, op. cit., s. 176; W. Maruszyński, J. Stopf, *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym w praktyce sądów powiatowych*, „Zeszyty Problemowo-Analityczne 1968, nr 11, s. 79 i n.

gnowano z wykorzystania w najszerszym zakresie ze stadium przygotowawczego dla koncentracji materiału procesowego¹⁰.

II. POLICJA SESYJNA

Dbałość o zachowanie powagi w sądzie podczas rozprawy spoczywa na przewodniczącym oraz na sądzie. Według art. 149 ros. k.p.c. i 149 ukr. k.p.c. przewodniczący w wypadku naruszenia powagi udziela pouczenia, a w razie ponownego przeszkadzania, zarządza wydalenie osób nie będących uczestnikami z sali; natomiast uczestników procesu, pełnomocników, świadków, biegłych i tłumaczy może wydalić sąd, który może również ma nich nałożyć grzywnę. Jeżeli do zarządzeń przewodniczącego prokurator lub adwokat nie stosują się, to po upomnieniu tych osób przez przewodniczącego może sąd odroczyć rozprawę zawiadamiając o tym przełożonych, prokuratora lub kierownictwo zespołu adwokackiego. W razie wydalenia stron i trzecich osób z rozprawy, przewodniczący po dopuszczeniu do rozprawy informuje o czynnościach pod ich nieobecność. § 134 węg. k.p.c. przewiduje, jako pierwszy środek policji sesyjnej, przywołanie przez przewodniczącego do porządku, jako drugi — nałożenie przez sąd grzywny albo wydalenie naruszających powagę sądu z sali. W razie wydalenia strony powinna osoba dotknięta tym środkiem ustanowić przedstawiciela. Jeżeli zakłócenie daje podstawę do wszczęcia postępowania karnego sąd zawiadamia właściwy organ i może tymczasowo aresztować sprawcę. § 106 bułg. k.p.c. przyznaje przewodniczącemu prawo usunięcia każdego, kto nie zachowuje porządku na sali posiedzeń, § 117 czech, k.p.c. nakazuje przewodniczącemu kierowanie rozprawą tak, aby przebiegała poważnie i bez zakłóceń i upoważnia go w tym celu do wydania odpowiednich zarządzeń o grzywnie (§ 53) i o wydaleniu (§ 54). Art. 122 rum. k.p.c. przewiduje przywołanie osoby naruszającej powagę sądu do porządku i, w razie bezskuteczności tego środka, wydalenie przez przewodniczącego z sali. Jeżeli usunięto stronę należy ją przed zamknięciem rozprawy poinformować o przebiegu rozprawy i oświadczeniach złożonych w jej nieobecności (art. 123). Jug. k.p.c. upoważnia przewodniczącego do upomnienia, a sąd do wydalenia i nałożenia grzywny (art. 307). Jeżeli prokurator lub adwokat zakłóca porządek, przewodniczący zawiadamia odpowiednie władze, a sąd może odroczyć rozprawę (art. 308). W Polsce przepisy o policji sesyjnej zawarte są w art. 28 - 33 prawa o ustroju sądów powszechnych w rozdziale pt. „Utrzymanie powagi sądu” (tekst jednolity Dz.U. nr 6 poz. 40 zm. Dz.U. nr 13/1967 poz. 55 i Dz.U. nr 13/1969, poz. 98). Przepisy te przewidują dwa stopnie naruszenia powagi sądu. Pierwszy — zwykły — zachodzi wtedy, gdy została naruszona powaga, spokój lub porządek czynności sądowych. Sankcją jest tu upom-

¹⁰ E. H. Kellner, *Die mündliche Verhandlung*, Neue Justiz 1970, s. 171.

mnienie udzielone przez przewodniczącego, a w razie bezskutecznego upomnienia, wydalenie przez niego osoby, która dopuściła się powyższych naruszeń. Wydalenie uczestników może zarządzić tylko sąd i to wtedy, gdy mimo uprzedzenia o skutkach prawnych ich nieobecności zachowują się nadal niewłaściwie.

Drugi stopień to cięższe naruszenie powagi, spokoju lub porządku czynności albo ubliżenie sądowi, innej władzy lub osobom biorącym udział w sprawie. Sankcją jest tu skazanie winnego na grzywnę do pięciuset złotych albo wprost, bez zamiany na grzywnę, na karę pozbawienia wolności do trzech dni. (W stosunku do osób uwięzionych mają zastosowanie przepisy więzienne, w stosunku do żołnierzy w czynnej służbie wojskowej przełożone władze wojskowe, na wezwanie sądu, stosują środki przewidziane w przepisach wojskowych). Skazanie jest natychmiast wykonalne i nie uchyla odpowiedzialności karnej i dyscyplinarnej.

W NRD na podstawie § 19 Angl. V.O. przewodniczący może usunąć osobę przeszkadzającą, a sąd w razie cięższych naruszeń może nałożyć grzywnę (§ 20).

Przeprowadzone wyżej porównanie wykazuje, że do środków policji sesyjnej stosowanych powszechnie należy upomnienie i wydalenie z sali. Pod szczególną ochroną w większości ustawodawstw znajdują się strony. Wydalić je z sali może sąd (a nie przewodniczący) i to pod określonymi warunkami. Stosowanie aresztu przewidziane jest tylko w WRL i PRL. Niektóre ustawy zastrzegają niedopuszczalność stosowania tych środków w stosunku do sędziów, ławników i prokuratorów. Z ograniczonego immunitetu korzystają adwokaci, którzy odpowiadają dyscyplinarnie (nie można wobec nich stosować kar pozbawienia wolności, jeżeli są rzecznikami w danej sprawie — art. 31 pr. u.s.p.). Do przepisów o policji sesyjnej przywiązuje się w państwach socjalistycznych duże znaczenie ze względu na ich walory wychowawcze¹¹ i znaczenie w umocnieniu dyscypliny procesowej warunkującej sprawność procesu.

III. JAWNOŚĆ ROZPRAWY

Zasada jawności rozprawy stanowi naczelną zasadę procesu (§ 7 węg. k.p.c., § 105 buł. k.p.c., art. 125 rum. k.p.c., § 116 czech, k.p.c., art. 9 pol. k.p.c., § 13-17 Angl. V.O.)¹².

Wykluczenie jawności może nastąpić tylko wtedy, gdy zagraża to tajemnicy państwowej (art. 9 ros. k.p.c.) oraz służbowej (§ 116 czech, k.p.c.,

¹¹ N. A. Czeczina, D. H. Czeczot, op. cit., s. 223 i powołane tam uchwały Sądu Najwyższego ZSRR i RSPRR.

¹² Zasada jawności w polskim procesie cywilnym szczegółowo została omówiona przez W. Broniewiczza, *Jawność jako konstytucyjna zasada procesu cywilnego Polski Ludowej*, NP 19i54, nr 5 - 6.

art. 153 pol. k.p.c., § 7 węg. k.p.c.) lub zagraża interesowi społecznemu (§ 105 bułg. k.p.c., § 13 Angl. V.O.), porządkowi publicznemu lub moralności (§ 7 węg. k.p.c., art. 153 pol. k.p.c., § 13 Angl. V.O., art. 121 rum. k.p.c. i § 116 czech, k.p.c.). Sąd może wykluczyć jawność, jeżeli mają być rozpoznawane szczegóły dotyczące sfery intymnej stron (ZSRR, Bułgaria, Polska, Rumunia). W rozprawie przy drzwiach zamkniętych mogą zawsze brać udział strony, ich pełnomocnicy, prokurator oraz osoby dopuszczone przez sąd (według art. 153 pol. k.p.c. tylko w ilości po 2 z każdej strony). Ogłoszenie wyroku (orzeczenia kończącego postępowanie) odbywa się publicznie {art. 9 ros. k.p.c., 154 pol. k.p.c., 121 rum. k.p.c.}.

Niemal identyczne sformułowania zasady jawności i unormowania wyjątków wynikają z pryncypialności tej zasady deklarowanej w ustawach konstytucyjnych państw socjalistycznych¹³.

IV. ODROCZENIE ROZPRAWY

W procedurach państw socjalistycznych podkreśla się silnie zasadę bezpośredniości i ciągłości rozprawy. Art. 146 ros. k.p.c. »nakazuje prowadzenie rozprawy przy nie zmienionym składzie sądu, a w razie jego zmiany lub odroczenia (art. 161) powtórzenie rozprawy od początku (podobnie art. 304 jug. k.p.c. i art. 130 rum. k.p.c.). Wprawdzie inne procedury nie idą tak daleko i pozwalają przy kontynuowaniu rozprawy na sprawozdanie z poprzednich rozpraw lub odczytanie protokołów i pism (§ 144 węg. k.p.c., § 119 czech, k.p.c., art. 211 pol. k.p.c.), to jednakże dopuszczają odroczenie rozprawy tylko z ważnych przyczyn (§ 118 czech, k.p.c., art. 156 pol. k.p.c.). Do przyczyn tych zalicza się nieprawidłowość w doręczeniu wezwania (art. 214 pol. k.p.c. i 139 węg. k.p.c.), niestawienie uczestnika, pełnomocnika, świadka, biegłego (art. 161 ros. k.p.c.) lub strony, jeżeli żadna strona nie wniosła o rozprawianie w nieobecności (art. 157), zgłoszenie powództwa wzajemnego¹⁴, konieczność przytoczenia nowych dowodów (art. 161 ros. k.p.c., podobnie art. 133 rum. k.p.c.), nieobecność strony z powodu znanej sądowi przeszkody, której nie można przewyciężyć (art. 214 pol. k.p.c., § 107 bułg. k.p.c.), konieczność wezwania do udziału w sprawie osób trzecich (art. 215 pol. k.p.c.), zmiana powództwa w nieobecność pozwanego, przeprowadzenie dowodów (§ 141 węg. k.p.c.).

Art. 162 ros. k.p.c. w wypadku odroczenia rozprawy zaleca przesłuchanie świadków, którzy się stawili, jeżeli uczestnicy procesu są obecni. Wezwanie tych świadków na następne posiedzenie jest dopuszczalne tylko w wyjątkowych wypadkach.

¹³ (M. Cappelletti, *Procedura orale et procedura écrite*, Milano 1971, s. 32.

¹⁴ Orzecznictwo Sądu Najwyższego nie uznaje za ważną przyczynę zamiaru wytoczenia powództwa wzajemnego, orzeczn. SN 4 CZ 54/61, OSPiKA 1962, poz. 289.

Widoczna z porównania tendencja ograniczenia wypadków odraczenia rozprawy ad minimum wynika z postulatów koncentracji materiału procesowego, przyspieszenia procesu i realizacji zasady bezpośredniości. Procedury nie zawierają jednak gwarancji procesowych mogących zapobiec odraczeniu. Skutecznie przeciwdziała temu jednak, tak jak w PRL,¹⁵ służbowy nadzór sądowy.

V. PRZEBIEG ROZPRAWY

Kierownictwo rozprawy należy do przewodniczącego. Zadanie jego dobitnie określa art. 145 ros. k.p.c, według którego ma on zapewnić wszechstronne i obiektywne wyjaśnienie całego stanu faktycznego, praw i obowiązków stron, wychowawczego oddziaływania postępowania sądowego i usunąć wszystko, co należy do rozpoznawanej sprawy. Podobnie stanowią: § 117 czech, k.p.c, który podkreśla zadania wychowawcze, art. 287 jug. k.p.c. wskazujący na konieczność wyjaśnienia sprawy, § 133 węg. k.p.c. zwracający uwagę na koncentrację rozprawy nad istotą sprawy, art. 212 pol. k.p.c. podkreślający obowiązek wyjaśnienia sprawy, art. 125 rum. k.p.c, § 136 ust. 1 niem. ZPO.

Typowy zarys schematu rozprawy zawiera bułg. k.p.c Przewodniczący kolejno bada sprawę dotyczące prawidłowości pozwu, referuje ustnie sprawę, udziela głosu powodowi celem przedstawienia swego żądania oraz pozwanemu dla zreferowania zarzutów, następnie sąd wzywa strony do pojednania, drogą pytań wyjaśnia twierdzenia stron, ustala, jakie okoliczności wymagają udowodnienia, a jakie nie i wydaje postanowienie dowodowe, przy czym — Jeżeli to na tej rozprawie możliwe — przeprowadza dowody, udziela w końcu głosu stronom, które mogą do zakończenia rozprawy przytaczać inne okoliczności i nowe dowody (§ 106 -115). Do schematu tego, występującego również w innych procedurach (§ 138 - 144 węg. k.p.c, art. 125-132 rum. k.p.c, podobnie § 118 czech, k.p.c) wprowadza szereg odrębności ros. k.p.c. Według tego kodeksu ustalenie co do prawidłowości wezwań dokonuje protokolant, a sąd stwierdza tożsamość stron i bada pełnomocnictwa osób urzędowych oraz pełnomocników, przy czym przewodniczący poucza tłumacza o jego obowiązkach, usuwa świadków z sali do czasu zeznań, powiadamia obecnych o składzie sądu oraz kto jako prokurator, przedstawiciel organizacji społecznej lub kolektywu pracujących oraz jako biegły tłumacz i protokolant bierze udział pouczając strony o prawie wyłączenia tych. Po pouczeniu biegłych o ich obowiązkach biegnie rozprawa jak w PRL, z tym że prokurator i przedstawiciel organizacji społecznych składają swoje oświadczenia jako pierwsi (art. 151 - 156, 163 - 164). Według pol. k.p.c stwierdzenie prawidłowości

¹⁵ W. Maruszyński, J. Stopf, op. cit., s. 80, 81.

wzwań należy do sądu (art. 214), sprawozdanie składa przewodniczący tylko wtedy, gdy strona jest nieobecna; obowiązek pouczenia przez przewodniczącego istnieje tylko w stosunku do strony występującej w sprawie bez adwokata (art. 5 i 212), której zwraca uwagę w razie potrzeby na ustanowienie pełnomocnika (art. 212).

Dowody przeprowadza z reguły sąd orzekający, może jednak zlecić przeprowadzenie ich sędziemu wyznaczonemu ze składu sądu lub sądowi wezwanemu, jednakże tylko wtedy, gdy wymaga tego charakter dowodu lub poważne niedogodności bądź niewspółmierność kosztów (art. 235 ust. 2 ros. k.p.c. dozwala, gdy dowody znajdują się w innym (mieście lub okręgu, podobnie § 112 bułg. k.p.c. art 213 jug. k.p.c, który dopuszcza ten wyjątek z ważnych przyczyn). Po przeprowadzeniu postępowania dowodowego strony mają prawo roztrząsać jego wyniki (art. 210 § 3 pol. k.p.c). Do zamknięcia rozprawy strony mogą przytaczać okoliczności faktyczne i dowody z zastrzeżeniem niekorzystnych skutków, jakie mogą wynikać z powodu działania na zwłokę (§ 143 węg. k.p.c, § 114 i 65 bułg. k.p.c i art. 212 pol. k.p.c). Jeżeli przeprowadzenie dowodu napotyka na trudności sąd może oznaczyć termin, po upływie którego dowód może być przeprowadzony tylko wtedy, gdy nie wywoła zwłoki (§ 131 bułg. k.p.c, art. 242 pol. k.p.c). Odrębnością jug. k.p.c jest to, że w wypadku, gdy odbyło się posiedzenie przygotowujące rozprawę, obowiązkowe jest sprawozdanie z niego.

W omówionych procedurach dopuszczalne jest zarządzenie oddzielnej rozprawy co do pozwu i pozwu wzajemnego, lub co do jednego z roszczeń oraz połączenia kilku spraw pozostających ze sobą w związku oraz ograniczenia rozprawy do poszczególnych zarzutów art. 302 jug. k.p.c, art. 218-220 pol. k.p.c, podobnie co do rozdzielenia § 103 bułg. k.p.c). Przed zamknięciem rozprawy przewodniczący udziela głosu stronom (art. 185 ros. k.p.c, § 118 czech. k.p.c, § 145 węg. k.p.c, art. 224 pol. k.p.c). Rozprawę zamyka przewodniczący, gdy sprawa jest dojrzała do wydania wyroku (art. 145 węg. k.p.c, art. 224 pol. k.p.c). Rozprawę na nowo może otworzyć sąd (Węgry, Polska, ZSRR). Od zarządzeń przewodniczącego strony mogą odwołać się do sądu (art. 300 jug. k.p.c, art. 145 ros. k.p.c, art. 216 pol. k.p.c). W NRD obowiązują w tym zakresie przepisy § 136 - - 139 ZPO.

Nauka i orzecznictwo zwracają uwagę na poprawność przeprowadzenia rozprawy, zwłaszcza na obowiązek zadawania pytań i w związku z tym odpowiednich pouczeń stron¹⁶.

Jak z powyższego porównania wynika, schemat rozprawy pozostaje w bezpośrednim stosunku do jej celów, polegających przede wszystkim na wyjaśnieniu sprawy przy pełnym zabezpieczeniu praw stron i uczest-

¹⁶ *Das Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik*, pod redakcją H. Nathana T. I., 1958, s. 222 i przytoczone tam orzeczenia.

ników procesu. Schemat ten wykazujący duże analogie w socjalistycznych procesach, odpowiednio realizuje te cele wynikające z zasad procesu cywilnego, w szczególności prawdy obiektywnej, fcontradyktryjności, równości i koncentracji materiału procesowego¹⁷. Nowsze ustawy uwzględniają udział prokuratora i organizacji społecznych oraz przewidują w szerokim zakresie obowiązek pouczeń stron i uczestników procesu, co ma szczególne znaczenie w procesie toczącym się przy udziale stron nie korzystających z pomocy adwokata. Ze szczególną siłą ustawy procesowe radzieckie i jugosławiiańskie podkreślają konieczność realizacji zasady bezpośredniości (ciągłości), nakazując przeprowadzenie całego postępowania przed tym samym składem sądu. Założenia ustawodawcy, by -rozprawa stała się wyrazem zasady ustności, nie wszędzie są w praktyce realizowane. Występująca tendencja do rezygnowania z przedstawienia przez strony oświadczeń ustnie i powołania się na załączone pisma procesowe pozostaje w sprzeczności z zasadą udziału ławników i realizacją zasady prawdy obiektywnej oraz jawności¹⁸.

VI. PROTOKÓŁ

Z rozprawy, jak również z każdego innego posiedzenia oraz z innych szczegółowych czynności sądu sporządza się protokół, który powinien zawierać istotne elementy rozprawy lub czynności (art. 227 ros. k.p.c, art. 126 bułg. k.p.c., § 40 czech, k.p.c, art. 113 jug. k.p.c, art. 158 pol. k.p.c, art. 147 rum. k.p.c). Zalicza się do nich oznaczenie czasu, miejsca, sądu, sprawy, stwierdzenie stawiennictwa stron, przedstawicieli, świadków, biegłych, stwierdzenie co do pouczenia uczestników o ich prawach procesowych i obowiązkach, zarządzenia przewodniczącego i postanowienia sądu, wnioski i oświadczenia stron, zeznania świadków i biegłych, przeprowadzenie oględzin i dowodów pisemnych, opinie organów państwowych i organizacji społecznych, treść odpowiedzi sądu i prokuratora, ogłoszenie wyroku oraz pouczenie co do środków odwoławczych (art. 227 ros. k.p.c, podobnie art. 113 jug. k.p.c. i art. 158 pol. k.p.c, § 116-118 weg. k.p.c. oraz § 40 czech, k.p.c). Pol. k.p.c pozwala na powołanie się na pisma procesowe stron oraz stenogram i dopuszcza taśmę magnetofonową. Strony i ich przedstawiciele mogą żądać uzupełnień i sprostowania protokołu (art. 160 pol. k.p.c. podobnie art. 228 ros. k.p.c). Według art. 115 jug. k.p.c i § 109 bułg. k.p.c protokół prowadzi się pod głośnie dyktando przewodniczącego, art. 228 ros. k.p.c. pozwala na sporządzenie protokołu przez protokolanta.

Porównanie procesów socjalistycznych wykazuje, że szczegółowe unor-

¹⁷ N. A. Czeczina, D. M. Czeczot, op. cit., s. 222, E. Wengerek, *Koncentracja...*, op. cit., s. 175.

¹⁸ E. Wengerek, *Problem...*, op. cit.

mowanie sposobów sporządzania protokołów pozostaje w ścisłym związku z koniecznością dokładnej dokumentacji rozprawy dla kontroli prawidłowości w postępowaniu przed sądem I instancji, upoważnionym wyłącznie do dokonania ustaleń (faktycznych)¹⁹.

L'AUDIENCE DANS LES PROCEDURES CIVILES SOCIALISTES (ÉTUDE DU DROIT COMPARÉ)

R é s u m é

L'audience civile joue le rôle très important dans les procédures civiles socialistes. Elle exprime donc le principe de la procédure orale, la publicité de l'audience et elle contribue à la concentration du matériel de procès. En plus, elle contient donc de grandes valeurs didactiques. L'audience civile outre cela, c'est le modèle mieux élaboré pour toutes les réunions, séances ou sessions dans la procédure arbitraire, administrative et aussi dans n'importe quel groupement d'hommes.

L'étude du droit comparé prend en considération le droit soviétique, tchécoslovaque, yougoslave, bulgare, hongrois et roumain.

I. La préparation de l'audience n'est que le premier stade, la mise en relief par la procédure socialiste, avant tout par la procédure soviétique. En Union Soviétique ce stade est caractérisé particulièrement par le fait que le tribunal aide les parties dans la préparation convenable de l'audience. C'est dans ce but que le juge même fait procéder une explication de l'éclaircissement et il instruit convenablement la partie demanderesse comment faut-il compléter et remplir l'action (la demande) en justice afin qu'elle remplisse sa mission et sa tâche comme écrit préparatoire de l'audience. Le président en renseigne aussi la partie défenderesse. Dans le stade préparatoire le juge tranche l'entrée à la cause des tiers, de l'avocat général et des organisations sociales et il décide de la convocation des témoins, des experts et de faire entrer à l'audience d'autres preuves.

Dans la procédure yougoslave une séance préparatoire de l'audience est prévue dans le stade préparatoire où Ton examine les conditions de la procédure et où l'on établit et où l'on fixe quels témoins faut-il convoquer à l'audience. La non-comparution du défendeur à l'audience peut causer la prononciation du jugement (sentence) par défaut.

Les procédures tchécoslovaque, bulgare, roumaine semblablement à celle de Pologne attribuent au président une série des pouvoirs dans le domaine de la préparation de l'audience, afin que la procédure soit terminée au cours d'une séance; cependant ce but par défaut de la réponse obligatoire à la demande en justice (en la République Populaire de Pologne les unités de réconomie socialiste sont obligées seulement de le faire) on n'arrive pas toujours.

II. Toutes les procédures socialistes prévoient les dispositions de la police d'audience en rendant possible la prise d'une sanction de l'expulsion de la salle, d'infliger une amende et une détention à des personnes qui ont commis une violation quelconque de prestige du tribunal.

Ces dispositions assurent en même temps le droit de la défense à des personnes qui ont été condamnées, elles rendent possible et permettent à des parties, de prendre connaissance du cours de la procédure de la séance pendant leur absence.

III. Les procédures de la publicité des débats judiciaires dans une large étendue.

¹⁹ E. Wengerek, *Procédure écrite...*, op. cit., s. 272, 273.

IV. L'ajournement de l'audience peut avoir lieu dans des cas exceptionnels. Selon la procédure soviétique, dans le cas de l'ajournement de l'audience il faut la recommencer dès le début. Les autres procédures ne prévoient pas de cette ordonnance.

V. La présidence de l'audience appartient au président. Le schéma typique de l'audience pour les procédures socialistes est prévu par le code bulgare de la procédure civile. Le Président du Tribunal, après avoir ouvert la séance, examine la régularité de la demande en justice, il expose oralement la cause, il donne la parole tout d'abord à la partie demanderesse et puis à la partie défenderesse et par suite il fait appel à la réconciliation des parties, et par la voie des questions il met au point et il éclaircit les affirmations des parties; il établit quelles circonstances faut-il mettre en preuve et justifier, il prononce et prend les dispositions des preuves et, si cela est possible, il en fait les preuves. Enfin, il donne la parole à des parties qui peuvent, pour terminer l'audience, apporter des preuves de nouvelles circonstances et d'autres preuves. La particularité du code de la procédure civile russe est marquée par le fait que le greffier examine la régularité des citations et le tribunal confirme l'identité des parties comparantes et fait présenter à des parties la composition du tribunal et le procureur (ministère public) si celui-ci prend part dans la séance et dans la procédure, afin de confirmer s'il n'y en a pas de fondement et de motifs de l'exclusion et de la récusation. Les procédures particulières imposent au président et au tribunal le devoir de communiquer des instructions à des parties qui comparant à l'audience sans leur avocat à eux, afin de confirmer s'il n'y a pas des motifs de l'exclusion et de la récusation.

VI. Le protocole fait de l'audience doit contenir des éléments essentiels de l'audience et des actes (juridique). Selon le code polonais de la procédure civile l'utilisation du Sténogramme et de la bande magnétique est admissible. Les parties peuvent demander la correction du protocole et la présentation des motifs de la décision prise.